

Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης

3η συνάντηση:

Στην 3^η συνάντηση θα στραφούμε στο έργο του Emile Durkheim, τον μόνο από τους κλασικούς της κοινωνιολογικής σκέψης που καταπιάστηκε συστηματικά με τον κοινωνικό θεσμό της εκπαίδευσης. Ο Durkheim μελέτησε διεξοδικά την ανάπτυξη της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στη Γαλλία, ενώ ανέλυσε τις λειτουργίες και τον ρόλο της. Αν και απομακρυσμένο από τη σύγχρονη κοινωνική και εκπαιδευτική πραγματικότητα, το έργο του Durkheim παραμένει επίκαιρη και γόνιμη. Βασικά ερωτήματα με τα οποία καταπιάστηκε μας απασχολούν μέχρι και σήμερα. Ποιος είναι ο ρόλος της εκπαίδευσης στην κοινωνία; Μπορεί η εκπαίδευση να αλλάξει την κοινωνία; Πώς οι κοινωνικές αλλαγές επηρεάζουν την εκπαίδευση; Μπορούμε να ορίσουμε και να διαμορφώσουμε στην πράξη μια ιδεώδη εκπαίδευση;

Το ενδιαφέρον του Durkheim για την εκπαίδευση δεν μονοπωλούσε τη σκέψη του. Πρωταρχική του στόχευση ήταν η επιστημονική θεμελίωση της ίδιας της κοινωνιολογίας και σε αυτό το πλαίσιο οφείλουμε να εντάξουμε και το έργο του για την εκπαίδευση. Το έργο του έχει τρεις βασικές στοχεύσεις, οι οποίες αφορούν και τη μελέτη του γύρω από την εκπαίδευση. Επιδιώκει, πρώτον, να καθιερώσει την κοινωνιολογία ως επιστήμη με κύρος ανάλογο των φυσικών επιστημών, δεύτερον, να αναπτύξει και να εφαρμόσει τις μεθόδους των φυσικών επιστημών στη μελέτη της κοινωνίας και τρίτον να ανακαλύψει τρόπους διασφάλισης της τάξης στον σύγχρονο πολύπλοκο και μεταβαλλόμενο κόσμο. Για την επίτευξη των στόχων αυτών διακρίνει με σαφήνεια το αντικείμενο της κοινωνιολογίας από το αντικείμενο των υπόλοιπων επιστημών και ιδιαίτερα της ψυχολογίας. Το αντικείμενο της κοινωνιολογίας είναι η κοινωνία ή, διαφορετικά, η κοινωνική διάσταση των πραγμάτων. Υποστηρίζει πως η κοινωνία δεν αποτελεί απλώς το άθροισμα των επιμέρους ατόμων και ως εκ τούτου η ψυχολογική μελέτη του ατόμου δεν μπορεί να μας προσφέρει γνώση για τη λειτουργία της κοινωνίας. Η κοινωνία συνιστά μια ιδιαίτερη πραγματικότητα, μια πραγματικότητα *sui generis* η οποία είναι εντελώς διαφορετική από εκείνη του ατόμου ή ενός συνόλου ατόμων. Η κοινωνία είναι ανώτερη από τον άνθρωπο, υπάρχει και εξελίσσεται ανεξάρτητα από αυτόν, ενώ έχει την ικανότητα να τον προσδιορίζει. Κατά τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης το άτομο εσωτερικεύει τις αξίες και

τους κανόνες της κοινωνίας και με τον τρόπο αυτό διαμορφώνει την προσωπικότητά του εναρμονιζόμενο με αυτήν. Μάλιστα, ένα άτομο, του οποίου η κοινωνικοποίηση είναι ατελής, δεν έχει δηλαδή εσωτερικεύσει με επιτυχία τις κοινές αξίες, είναι καταδικασμένο στην ανομία και δυστυχία.

Εφόσον η κοινωνία υπάρχει και αναπτύσσεται ανεξάρτητα από τον άνθρωπο, προσιδιάζει στη φύση. Συνεπώς, οι μέθοδοι της σύγχρονης φυσικής επιστήμης, οι οποίοι έχουν αποδειχθεί πολύ ικανοί τόσο στην παραγωγή νέας γνώσης όσο και στον έλεγχο της φύσης, μπορούν να εφαρμοστούν και στη μελέτη των κοινωνικών φαινομένων. Η επιδίωξη του Durkheim να εφαρμόσει τις μεθόδους των φυσικών επιστημών στη μελέτη της κοινωνίας καταδεικνύει τον θετικιστικό προσανατολισμό της σκέψης του. Σε αυτή την κατεύθυνση, η μελέτη ενός κοινωνικού θεσμού, όπως η εκπαίδευση, εκκινεί από τον ακριβή ορισμό του φαινομένου και προχωρά με μια ερμηνεία που είναι συγχρόνως αιτιακή και λειτουργική. Η αιτιακή ερμηνεία αφορά τη γέννηση του κοινωνικού θεσμού. Προσπαθεί να απαντήσει στο ερώτημα «πώς γεννήθηκε ή γιατί είναι αυτό που είναι» (Durkheim 1978, 156). Η κοινωνιολογική εξήγηση της γέννησης ενός κοινωνικού θεσμού δεν μπορεί να συνδέεται με τη βούληση μεμονωμένων ανθρώπων ή συγκεκριμένων ατόμων, αλλά σχετίζεται με τις ευρύτερες κοινωνικές δυνάμεις που οδηγούν στη γέννηση του κοινωνικού θεσμού. «Το προσδιοριστικό αίτιο ενός κοινωνικού γεγονότος πρέπει να αναζητηθεί ανάμεσα στα προγενέστερα κοινωνικά γεγονότα και όχι ανάμεσα σε καταστάσεις ατομικής συνείδησης» (Durkheim 1978, 176). Παραδείγματος χάρη, η αιτιακή ερμηνεία της ανάδυσης των εκπαιδευτικών συστημάτων δεν μπορεί να αναφέρεται στις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες ενός υπουργού ή στο εκπαιδευτικό όραμα μια συγκεκριμένης ομάδας. Μια τέτοια εξήγηση θα παρέμενε υπερβολικά επιφανειακή, διότι οι πρωτοβουλίες των ατόμων δεν εκφράζουν παρά την ευρύτερη κοινωνική δυναμική. Και για αυτό η ανάδυση των εκπαιδευτικών συστημάτων υπήρξε καθολική σε όλες τις χώρες παρά τις επιμέρους εθνικές διαφοροποιήσεις. Συνεπώς, η αιτιακή ερμηνεία πρέπει να προχωρήσει πέρα από τη στάση ορισμένων ανθρώπων και να εξετάσει την εκπαιδευτική ανάπτυξη με τις αλλαγές στην οικονομία, την πολιτική, τις κοινωνικές σχέσεις κτλ.

Η λειτουργική ερμηνεία ενός κοινωνικού θεσμού αναφέρεται στη λειτουργία του θεσμού εντός της ευρύτερης κοινωνίας. Επιχειρεί να προσδιορίσει τον τρόπο με τον οποίο ο κοινωνικός θεσμός εξυπηρετεί τις γενικές ανάγκες του οργανισμού και όχι τους σκοπούς, τις επιδιώξεις ή τις ανάγκες συγκεκριμένων ατόμων. «Η λειτουργία ενός κοινωνικού γεγονότος δεν μπορεί παρά να είναι κοινωνική, δηλαδή να συνίσταται στη δημιουργία κοινωνικά ωφέλιμων αποτελεσμάτων. Αναμφίβολα, μπορεί και συμβαίνει να έχει επίσης αντίκτυπο στην εξυπηρέτηση του ατόμου. Αλλά το ευτυχές αυτό αποτέλεσμα δεν είναι ο άμεσος λόγος της

ύπαρξής του ... Η λειτουργία ενός κοινωνικού γεγονότος πρέπει πάντα να αναζητηθεί στη σχέση που έχει με κάποιο κοινωνικό σκοπό» (Durkheim 1978, 176). Παραδείγματος χάρη, η σχολική εκπαίδευση έχει ένα σημαντικό αποτύπωμα στη διανοητική ανάπτυξη των παιδιών. Ωστόσο, ακόμα και αν ορίσουμε ως σκοπό της εκπαίδευσης την ανάπτυξη του παιδιού, αυτό δεν συνιστά τη λειτουργία του συγκεκριμένου κοινωνικού θεσμού. Η λειτουργία της εκπαίδευσης πρέπει να σχετιστεί με τον κοινωνικό οργανισμό και τις γενικές του ανάγκες (π.χ. την επίτευξη του κοινωνικού καταμερισμού ή την καλλιέργεια ενός κοινού κοινωνικού ήθους).

Με βάση τις παραπάνω μεθοδολογικές παρατηρήσεις ο Durkheim αναζητά την αιτιακή και τη λειτουργική ερμηνεία της εκπαίδευσης. Στο έργο του *Η εξέλιξη της παιδαγωγικής σκέψης* καταπιάνεται με την αιτιακή ερμηνεία εστιάζοντας την έρευνά του στην ανάπτυξη της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης της Γαλλίας, ενώ στο έργο του *Εκπαίδευση και Κοινωνιολογία* καταπιάνεται με τη λειτουργική ερμηνεία της εκπαίδευσης.

Πιο συγκεκριμένα, στο *Η εξέλιξη της παιδαγωγικής σκέψης* ο Durkheim μελετά την ιστορία της εκπαίδευσης με σκοπό να αποκαλύψει το πνεύμα της, ώστε να κατανοήσει αφενός καλύτερα το εκπαιδευτικό του παρόν και αφετέρου να σχεδιάσει αποτελεσματικά την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση χωρίς να διολισθαίνει σε ουτοπικές και κοινωνικά ανεδαφικές θεωρήσεις. Και αυτό διότι κάθε εκπαιδευτική μεταρρύθμιση θα πρέπει να αναφέρεται σε ένα σύνολο αντικειμενικά καθορισμένων κοινωνικών συνθηκών. Βασική παραδοχή της ανασυγκρότησης της ιστορικής πορείας της εκπαίδευσης είναι ότι η εκπαιδευτική αλλαγή ακολουθεί πάντα έναν κοινωνικό μετασχηματισμό. Γράφει: «[έ]νας παιδαγωγικός μετασχηματισμός είναι πάντα η συνισταμένη και το σημάδι ενός κοινωνικού μετασχηματισμού που τον εξηγεί. Προκειμένου ένας λαός να νιώσει, σε κάποια δεδομένη στιγμή, την ανάγκη να αλλάξει το εκπαιδευτικό του σύστημα, πρέπει να εμφανιστούν ιδέες και ανάγκες τις οποίες το παλιό σύστημα δεν μπορεί πια να ικανοποιήσει. Αυτές όμως οι ανάγκες και οι ιδέες δεν γεννιούνται εκ του μηδενός ... πρέπει στο ενδιάμεσο να έχει υπάρξει μια μεταλλαγή – και αυτήν ακριβώς την αλλαγή εκφράζουν» (Durkheim 2014, 254).

Ο Durkheim τοποθετεί τα πρώτα βήματα της σύγχρονης εκπαίδευσης στις απαρχές του Μεσαίωνα. Με την κατάρρευση της Ρώμης η Εκκλησία καλείται να εκχριστιανίσει ένα τεράστιο πλήθος ετερόκλητων λαών, αλλά μέσω του προσηλυτισμού η Εκκλησία διαμεσολαβεί και για τη μετάδοση του αρχαίου ρωμαϊκού πνεύματος. Οι βάρβαροι αναζητούσαν μια νέα θρησκεία, μια νέα πίστη και βρήκαν μαζί μια νέα παιδεία. Έτσι, τα σχολεία των καθεδρικών ναών και τα μοναστηριακά σχολεία είναι το πρώτο κύτταρο από το οποίο προήλθε το σύγχρονο εκπαιδευτικό μας σύστημα. Η απαρχή αυτή σημαδεύει την εκπαίδευση με δύο στοιχεία, τα οποία, σύμφωνα με τον Durkheim, μας ακολουθούν μέχρι και σήμερα. Πρώτον, η θρησκευτική

εκπαίδευση έχει μια σημαντική οργανωτική και περιεχομενική διαφορά με την εκπαίδευση της αρχαιότητας. Στην αρχαιότητα, ο μαθητής δεχόταν τη μόρφωση από διαφορετικούς δασκάλους που δεν είχαν καμία σχέση μεταξύ τους. Αντίθετα, στη μεσαιωνική θρησκευτική εκπαίδευση η μόρφωση δινόταν στον ίδιο χώρο και όλοι οι δάσκαλοι κινούνταν σε μια κοινή ηθική και πνευματική κατεύθυνση· αυτή του χριστιανικού δόγματος. Η οργανωτική αυτή διαφορά καθρέφτιζε και μια σημαντική διαφορά ως προς το περιεχόμενο της μόρφωσης. Στην αρχαιότητα η μόρφωση αφορούσε ορισμένες δεξιότητες (π.χ. ρητορικές) που θα εφοδίαζαν το άτομο κατάλληλα για τον κοινωνικό του ρόλο. Αντίθετα, για τον χριστιανισμό σκοπός της εκπαίδευσης δεν ήταν η κατάρτιση του ατόμου με ορισμένες δεξιότητες, αλλά η καλλιέργεια της πίστης, δηλαδή η καλλιέργεια μια συγκεκριμένης ψυχικής κατάστασης και μιας συγκεκριμένης πνευματικής διάθεσης. Για να επιτευχθεί αυτός ο σκοπός είναι αναγκαία η συνεχής και η συστηματική επίδραση πάνω στο παιδί. «Το σχολείο δεν πρέπει να είναι ένα είδος πανδοχείου ... οφείλει να είναι ένα περιβάλλον πνευματικά συνεκτικό, που να περιβάλλει το παιδί στενά και να επιδρά σε όλη του τη φύση» (Durkheim 2014, 81). Η σημασία που αποδίδουμε σήμερα στην πνευματική καλλιέργεια του παιδιού μέσω της εγκυκλοπαιδικής μόρφωσης, στην ηθική διάπλαση του παιδιού ή στην ανάπτυξη της προσωπικότητας έχει τις ρίζες της στις απαρχές της θρησκευτικής εκπαίδευσης του Μεσαίωνα. Όσο κοσμικά και αν αντιλαμβανόμαστε την εκπαίδευση, η αντίληψή μας διατηρεί ψήγματα της χριστιανικής θρησκευτικότητας. Από εδώ προκύπτει και το δεύτερο στοιχείο. Στο εσωτερικό της εκπαίδευσης υπάρχει μια εγγενής αντίθεση μεταξύ του θρησκευτικού και του κοσμικού στοιχείου. «[Α]υτό το έμβρυο εκπαίδευσης εμπεριείχε ένα είδος αντίφασης. Αποτελούνταν από δύο στοιχεία που, αναμφίβολα, κατά κάποιον τρόπο έλκονταν, αλλά, ταυτόχρονα, αλληλοαποκλείονταν. Από τη μια υπήρχε το θρησκευτικό στοιχείο, το χριστιανικό δόγμα· από την άλλη, ο αρχαίος πολιτισμός και όλα τα δάνεια που είχε αναγκαστεί να πάρει η Εκκλησία απ' αυτόν, δηλαδή το θύραθεν στοιχείο» (Durkheim 2014, 74-75). Όπως είδαμε, όμως, ακόμα και σήμερα, όπου ο κοσμικός χαρακτήρας της εκπαίδευσης φαίνεται να έχει κυριαρχήσει πλήρως, παραμένουν σημαντικά στοιχεία του θρησκευτικού στοιχείου στην εκπαίδευσή μας.

Η μεσαιωνική εκπαίδευση αναπτύσσεται ανά τους αιώνες δίνοντας μας πολλές από τις βασικές οργανωτικές δομές της εκπαίδευσης. Σχολεία βασικής εκπαίδευσης, κολλέγια και πανεπιστήμια, όλα προήλθαν από τη μεσαιωνική εκπαίδευση. Ταυτόχρονα, καταδικάζει την εκπαίδευση στον φορμαλισμό. Ο Durkheim εντοπίζει την αιτία του φορμαλισμού στο θρησκευτικό στοιχείο της εκπαίδευσης. Ο Χριστιανισμός διαχωρίζει τον κόσμο σε δύο μέρη. Από τη μία ο πνευματικός κόσμος, ο κόσμος της ανθρώπινης συνείδησης, της ηθικής, της θρησκείας και από την άλλη είναι ο υλικός κόσμος των άψυχων αντικειμένων. Στρέφει, δε, την

προσοχή του σχεδόν αποκλειστικά στον πρώτο. Έτσι, οι σπουδές εστιάζουν σε ο,τιδήποτε σχετίζεται με τον άνθρωπο χωρίς να στρέφεται στη μελέτη της ίδιας της φύσης και των πραγμάτων. Αρχικά εστιάζει στη γραμματική, αργότερα στη λογική και τέλος κατά τον σχολαστικισμό εστιάζει στη διαλεκτική.

Από τον 15^ο αιώνα στην Ευρώπη συναντάμε ραγδαίες οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές. Η Αναγέννηση εγκαινιάζει μια νέα εποχή και το τέλος του Μεσαίωνα. Η ανακάλυψη της Αμερικής και η διάνοιξη νέων εμπορικών δρόμων επέφερε σημαντική οικονομική ανάπτυξη η οποία ανέδειξε μια νέα εμπορική μεσαία τάξη. Όσο αυτή η τάξη γινόταν πλουσιότερη και ισχυρότερη τόσο περισσότερο άρχισε να μιμείται την αριστοκρατία και να επιζητά το κομψό, το ωραίο, το ευγενές. Επιπλέον, οι πόλεις αυξάνονται και μεγαλώνουν, ενώ με την ανάδυση των εθνών δημιουργούνται ισχυρά διοικητικά κέντρα. Τέλος, η Μεταρρύθμιση συμβάλλει στην εξατομίκευση και τη διαφοροποίηση εγείροντας το αίτημα για θρησκευτική ελευθερία. Σε αυτό το νέο κοινωνικό περιβάλλον πραγματοποιούνται σημαντικές εκπαιδευτικές αλλαγές. Αναδεικνύονται σημαντικοί παιδαγωγικοί στοχαστές, όπως ο Ραμπελαί και ο Έρασμος, οι οποίοι ζητούν να σπάσει ο φορμαλισμός του σχολαστικισμού και να καλλιεργείται ολόπλευρα το πνεύμα του παιδιού χωρίς να παραμελούνται οι εμπειρικές επιστήμες. Ταυτόχρονα, δίνεται έμφαση στην εκμάθηση των ξένων γλωσσών, της ικανότητας του ατόμου να διαλέγεται (προφορικά ή γραπτά), αλλά και στην ευγένεια και τους καλούς τρόπους. Έτσι, η εκπαίδευση εκλαμβάνει τον αρχαίο πολιτισμό με έναν καινούριο τρόπο. Δείχνει ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη ρητορική και τη φιλολογική αξία των κλασικών κειμένων. Έτσι, χαρακτηριστικό της εκπαίδευσης της Αναγέννησης είναι ότι θεωρεί την φιλολογία τον πιο παιδαγωγικό κλάδο, εκείνο που μπορεί να διαπλάσει πληρέστερα το πνεύμα των παιδιών και να λειάνει τα τραχιά τους ήθη. Ωστόσο, η Αναγέννηση δεν καταφέρνει εν τέλει να υπερβεί τον φορμαλισμό. Αντικαθιστά απλώς τον σχολαστικισμό με τον φιλολογικό φορμαλισμό, τον οποίο συναντάμε ακόμα και σήμερα στους θιασώτες των κλασικών γραμμάτων.

Για την Γαλλία του 16^{ου} και του 17^{ου} αιώνα το τάγμα των Ιησουιτών εκείνο με τη μεγαλύτερη εκπαιδευτική επίδραση. Αν και είναι προσανατολισμένο στη διδασκαλία της Καθολικής Εκκλησίας, αποκτά μεγάλη επιρροή διότι οι παιδαγωγικές μέθοδοι που χρησιμοποιεί ταιριάζουν καλύτερα στην εποχή της όλο και αυξανόμενης εξατομίκευσης και του ατομικού ανταγωνισμού. Πρώτον, ιδρύοντας και λειτουργώντας κολλέγια που μπορούν να φιλοξενούν ταυτόχρονα τους σπουδαστές τους (λειτουργούν δλδ και ως οικοτροφεία) οι Ιησουίτες επιτυγχάνουν τη στενή και προσωπική επαφή δασκάλου και μαθητή. Έτσι, η παιδαγωγική δράση προσαρμόζεται στην προσωπικότητα του κάθε μαθητή. Δεύτερον,

τονίζουν ιδιαίτερα το στοιχείο του ανταγωνισμού. Οι μαθητές χωρίζονται σε ομάδες που ανταγωνίζονται μεταξύ τους, ενώ καθιερώνονται βραβεία και έπαινοι. «[E]ίχε συντελεστεί μια μεγάλη αλλαγή στην ηθική συγκρότηση της κοινωνίας, η οποία καθιστούσε αναγκαία αυτή τη διπλή αλλαγή [ενν. Των Ιησουιτών] στη σχολική πειθαρχία. Τον 17ο αιώνα, το άτομο παίρνει πιο σημαντική θέση στην κοινωνική ζωή απ' αυτή που είχε αναγνωριστεί μέχρι τότε ... Κατά την Αναγέννηση ... το άτομο αρχίζει να συνειδητοποιεί το εαυτό του· δεν είναι πια ... ένα απλό κομμάτι του όλου, αλλά ένα πρόσωπο που έχει δική του φυσιογνωμία ... Είναι λοιπόν φανερό που στο μέτρο που οι συνειδήσεις εξατομικεύονται, πρέπει και η ίδια η εκπαίδευση να εξατομικευτεί» (Durkheim 2014, 373-374).

Για τον Durkheim η ουμανιστική εκπαίδευση της Αναγέννησης δεν ανταποκρίνεται πλέον στις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες. Έχει αρχίσει να αναπτύσσεται ένα νέο ρεύμα παιδαγωγικής σκέψης – το ρεύμα της ρεαλιστικής παιδαγωγικής – το οποίο προσπαθεί να μεταρρυθμίσει την εκπαίδευση με βάση τις νέες κοινωνικές συνθήκες. Αναγνωρίζει τις απαρχές αυτού του ρεύματος στον Κομένιο, αλλά θεωρεί πως ακόμα δεν έχει καταφέρει να ολοκληρώσει το έργο του. Το ρεύμα αυτό δίνει μεγάλη έμφαση στην ανάπτυξη του επιστημονικού πνεύματος και στη μελέτη της φύσης. Προσπαθεί, έτσι, να αντιστοιχήσει την εκπαίδευση με τις μεγάλες επιστημονικές και κοινωνικές μεταβολές που επέφερε η επιστημονική επανάσταση του 16^{ου} και του 17^{ου} αιώνα, αλλά και με τον όλο πιο κοσμικό χαρακτήρα των σύγχρονων κοινωνιών.

Η αιτιακή ερμηνεία της εκπαίδευσης, όπως προκύπτει μέσα από την ανασυγκρότηση της ιστορικής της πορείας, καταδεικνύει τη στενή σύνδεση τόσο της οργάνωσης όσο και του περιεχομένου της εκπαίδευσης με τις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες και τη σύνδεση κάθε εκπαιδευτικού μετασχηματισμού με μια προγενέστερη κοινωνική μεταβολή.

Στο έργο του *Εκπαίδευση και κοινωνιολογία* ο Durkheim καταπιάνεται με τη λειτουργική ερμηνεία της εκπαίδευσης. Εκεί η εκπαίδευση ορίζεται ως «η δράση που ασκείται από γενιές ενηλίκων σε εκείνους που δεν είναι ακόμα ώριμοι για την κοινωνική ζωή» (Durkheim 2012, 118). Ο Durkheim παρατηρεί πως το περιεχόμενο της εκπαίδευσης διαφοροποιείται ανάλογα την κοινωνία και την εποχή και ως εκ τούτου δεν είναι δυνατόν να προσδιορίσουμε λογικά και οριστικά ποια είναι η ιδεώδης εκπαίδευση. Αντιθέτως, οφείλουμε να εξετάσουμε την κοινωνία και τον ρόλο της εκπαίδευσης σε αυτήν. Μία τέτοια κοινωνιολογική εξέταση θα μας καταδείξει ότι η εκπαίδευση αποτελεί ένα μέσο για την εξυπηρέτηση συγκεκριμένων κάθε φορά σκοπών. Μάλιστα οι σκοποί αυτοί είναι κοινωνικοί. Δεν ορίζονται από πεφωτισμένους εκπαιδευτικούς ή πολιτικούς, ούτε με βάση τις ανάγκες των παιδιών, αλλά από την ίδια την κοινωνία.

Επιπλέον, κάθε εκπαιδευτικό σύστημα έχει δύο όψεις. Η πρώτη τείνει προς τη διαφοροποίηση και την εξειδίκευση και η δεύτερη προς την ομοιογενοποίηση. Πιο συγκεκριμένα, ο Durkheim υποστηρίζει ότι κάθε κοινωνικό περιβάλλον παράγει το δικό του είδος εκπαίδευσης. Έτσι, μέσα στην ίδια κοινωνία υπάρχουν διαφορετικά είδη εκπαίδευσης που αντιστοιχούν στις διαφορετικές κοινωνικές ομάδες. Παραδείγματος χάρη, κατά τον Μεσαίωνα οι αριστοκράτες είχαν διαφορετική εκπαίδευση από τους αστούς ή τους χωρικούς και στην Ινδία κάθε κάστα έχει το δικό της είδος εκπαίδευσης. Ακόμα και στις σύγχρονες δημοκρατίες που η τυπική ισότητα θεωρείται θεμελιώδες στοιχείο του πολιτεύματος, η εκπαίδευση διαφοροποιείται ανάλογα με την κοινωνική τάξη ή την καταγωγή. Ωστόσο, τα διαφορετικά είδη της εκπαίδευσης δεν εξαντλούν το περιεχόμενό της. Υπάρχει μία ακόμη όψη της εκπαίδευσης η οποία τείνει προς την ομοιογενοποίηση στοχεύοντας στη μετάδοση και την καλλιέργεια κοινών πεποιθήσεων, αξιών, στάσεων, συναισθημάτων και πρακτικών σε όλα τα παιδιά ανεξάρτητα της κοινωνικής τους καταγωγής. Η πρώτη τάση της εκπαίδευσης εξυπηρετεί τη διαφοροποίηση, την εξειδίκευση και τον καταμερισμό της εργασίας, ενώ η δεύτερη εξυπηρετεί τη ενίσχυση των κοινωνικών δεσμών.

Από τα παραπάνω ο Durkheim συμπεραίνει πως η λειτουργία της εκπαίδευσης συνίσταται στη συντήρηση και την εξέλιξη της κοινωνίας. Κάθε κοινωνία έχει ανάγκη τόσο από κάποιο βαθμό ομοιογένειας όσο και από κάποιο βαθμό διαφοροποίησης που εξασφαλίζει τον κοινωνικό καταμερισμό. Έτσι, οι δύο διαφορετικές, αλλά συμπληρωματικές όψεις της εκπαίδευσης καλούνται να καλύψουν τις βασικές αυτές ανάγκες του κοινωνικού οργανισμού. Συνοπτικά η εκπαίδευση έχει ως ρόλο «να δημιουργήσει στο παιδί: 1. Μια ορισμένη σωματική και νοητική κατάσταση, η οποία θεωρείται ότι δεν πρέπει να λείπει από κανένα από τα μέλη της κοινωνίας στην οποία ανήκει, 2. ορισμένες πνευματικές και νοητικές καταστάσεις, τις οποίες η συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα (κάστα, τάξη, οικογένεια, επάγγελμα) επίσης θεωρεί απαραίτητες για τα μέλη της ... Η εκπαίδευση δεν είναι, επομένως, για την κοινωνία, παρά το μέσο με το οποίο ετοιμάζει στην καρδιά των παιδιών τους ουσιαστικούς όρους της ύπαρξής της» (Durkheim 2012, 117-118).

Όσο εδώ εξετάσαμε την κοινωνική λειτουργία της εκπαίδευσης από την πλευρά των γενικών κοινωνικών αναγκών. Αν την εξετάσουμε από την πλευρά του ατόμου, τότε θα διαπιστώσουμε πως η βασική λειτουργία της εκπαίδευσης συνίσταται στην κοινωνικοποίηση του παιδιού, δηλαδή στη διαμόρφωση του παιδιού σύμφωνα με τις απαιτήσεις της κοινωνίας. «Παρά την ασάφεια και την αβεβαιότητα των τάσεων που μπορούν να αποδοθούν στην κληρονομικότητα, το παιδί με τον ερχομό του στη ζωή, δεν φέρει τίποτα άλλο παρά την ατομική του φύση. Η έννοια της κοινωνίας βρίσκεται, λοιπόν, σε κάθε γενιά σε κατάσταση

μηδενική ... Πρέπει, μέσα από γρήγορες διαδικασίες, από το εγωιστικό και ακοινωνήτο άτομο, όπως είναι από τη γέννησή του, η εκπαίδευση να προσθέσει και ένα άλλο, ικανό να διάγει μια ηθική ζωή» (Durkheim 2012, 119). Αυτό το νέο, το δεύτερο άτομο είναι το κοινωνικό άτομο, δηλαδή το άτομο που «είναι ένα σύστημα ιδεών, συναισθημάτων και συνηθειών που δεν εκφράζει την προσωπικότητά του, αλλά την ομάδα ή τις διαφορετικές ομάδες στις οποίες ανήκουμε» (Durkheim 2012, 118).

Ο τρόπος που περιγράφεται παραπάνω η κοινωνικοποίηση μοιάζει αρκετά καταπιεστικός. Το άτομο οφείλει να απαρνηθεί την ατομική του προσωπικότητα με τις ιδιαίτερες ιδέες και σκέψεις του και να εσωτερικεύσει τις ιδέες και τα συναισθήματα της κοινωνικής ομάδας που ανήκει. Ωστόσο για τον Durkheim μια τέτοια κριτική δεν ευσταθεί, διότι δεν υπάρχει κανένας ανταγωνισμός μεταξύ ατόμου και κοινωνίας. Και αυτό διότι το κοινωνικό άτομο «αντιπροσωπεύει ό,τι καλύτερο έχουμε μέσα μας, ό,τι πιο ανθρώπινο. Το άτομο είναι πράγματι άτομο, μόνο και μόνο επειδή ζει στην κοινωνία» (Durkheim 2012, 123). Έξω από την κοινωνία δεν είναι δυνατή ούτε η ηθική ούτε η επιστήμη. Ο άνθρωπος ξεπέφτει στην κατάσταση του ζώου. Συνεπώς, είναι προς όφελος του ίδιου του ατόμου η ομαλή κοινωνικοποίηση, ο εξανθρωπισμός του μέσα από την ηθική και γνωστική του πλαισίωση. Δίχως την κοινωνικοποίηση της εκπαίδευσης ο άνθρωπος διολισθαίνει σε κατάσταση ανομίας και δεν μπορεί ποτέ να είναι ικανοποιημένος με τη ζωή του.

Η ανάλυση για τη λειτουργία της εκπαίδευσης ήταν μέχρι τώρα γενική και αφορούσε κάθε κοινωνία. Στο έργο του *Ηθική εκπαίδευση* (*L' éducation moral*)¹ ο Durkheim προσπαθεί να απαντήσει στο ερώτημα για το περιεχόμενο της εκπαίδευσης στις νεωτερικές κοινωνίες, στις οποίες οι παραδοσιακοί κοινωνικοί θεσμοί και η θρησκευτική ηθική χάνουν την ισχύ τους, ενώ στο επίκεντρο μπαίνει το άτομο, η ατομική προσωπικότητα και πρωτοβουλία. Υποστηρίζει πως η ηθική εκπαίδευση πρέπει να διακρίνεται από τρία βασικά στοιχεία. Πρώτον, την καλλιέργεια του πνεύματος αυτοπειθαρχίας και αυτοσυγκράτησης, το οποίο θα περιορίσει τις επιθυμίες και τις ορέξεις του ατόμου. Δεύτερον, την εναρμόνιση των ατομικών πράξεων με το συμφέρον της κοινωνικής ομάδας στην οποία ανήκουμε. Τρίτον, η ηθική αυτονομία, η οποία συνίσταται στην ορθολογική αποδοχή της κοινωνικής ηθικής.

¹ Το συγκεκριμένο έργο έχει μεταφραστεί στα ελληνικά με τον τίτλο *Ηθική και Εκπαίδευση*. Βλέπε τη βιβλιογραφία στο τέλος.

Σύνοψη: Οι θέσεις του Durkheim για την εκπαίδευση σε 5 προτάσεις:

1. Κάθε κοινωνία έχει ένα σύστημα εκπαίδευσης που επιβάλλεται με ακατάβλητη δύναμη στα άτομα ... το σύστημα αυτό είναι ένα σύνολο πρακτικών και θεσμών που οργανώνονται αργά στο πέρασμα του χρόνου και που τα εκφράζουν, και επομένως δεν μπορούν πια να αλλάξουν κατά βούληση, όπως δεν μπορεί να αλλάξει κατά βούληση η ίδια η δομή της κοινωνίας.
2. Το σύστημα αυτό έχει ως κύρια λειτουργία την αναπαραγωγή της κοινωνίας.
3. Η εκπαίδευση αποσκοπεί στο να εσωτερικεύσει καθένας και καθεμιά το σύνολο των εμπειριών του κοινωνικού του περιβάλλοντος.
4. Οι διαφορές στην εκπαίδευση είναι αισθητές από το ένα κοινωνικό περιβάλλον στο άλλο, τη μία κοινωνική τάξη στην άλλη κτλ.
5. Παραμένει ένας κοινός πυρήνας της εκπαίδευσης που αποσκοπεί σε μια πνευματική συναισθηματική και ιδεολογική ομογενοποίηση.

Αν και το εκπαιδευτικό και κοινωνικό περιβάλλον εντός του οποίου εργάστηκε ο Durkheim είναι εντελώς διαφορετικό από το δικό μας, το έργο του διατηρεί την αξία του. Ζούμε σε μια περίοδο έντονων και εντατικών εκπαιδευτικών μετασχηματισμών. Στον κυρίαρχο παιδαγωγικό λόγο η εκπαίδευση πρέπει να κάνει μια διπλή κίνηση. Από τη μια να επιστρέψει στις βασικές αξίες και γνώσεις της κοινωνίας μας και από την άλλη πρέπει να συνδεθεί ακόμα περισσότερο με την αγορά εργασίας δίνοντας έμφαση στις δεξιότητες και στην κατάρτιση. Η ντυρκεμιανή προσέγγιση μας καθοδηγεί να συνδέσουμε τους εκπαιδευτικούς αυτούς μετασχηματισμούς με μεταβολές στις κοινωνικές δομές. Έτσι, η κατανόηση των εκπαιδευτικών αλλαγών προϋποθέτει την ανάλυση της παραγωγής ενός ορισμένου τύπου ανθρώπου που συντονίζεται καλύτερα με τις απαιτήσεις των νέων κοινωνικών δομών, όπως και την ανάλυση της σχέσης μεταξύ των παιδαγωγικών επιδιώξεων και των απαιτήσεων που γεννιούνται από τις κοινωνικές εντάσεις και συγκρούσεις. Επιπλέον, η ντυρκεμιανή μέθοδος μας επιτρέπει να προχωρήσουμε την ανάλυσή μας πέρα από τις οπτικές και τις νοηματοδοτήσεις των δρώντων υποκειμένων της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης και να προσεγγίσουμε το «σχολικό ασυνείδητο», δηλαδή βαθύτερη τη σχέση της σχολικής εκπαίδευσης με τις ανάγκες του κοινωνικού οργανισμού. Έτσι, η παιδαγωγική ρητορική για το άνοιγμα του σχολείου στην

αγορά, την ευελιξία των σχολικών μονάδων, την αξιολόγηση και τον ανταγωνισμό των σχολείων, την ανάγκη της δια βίου μάθησης απεκδύεται το προσωπείο του παιδαγωγικού ιδεώδους και φανερώνεται ως αυτό που είναι· προσπάθεια συντονισμού της εκπαίδευσης με τις νέες κοινωνικές δομές.

Επιπλέον, το έργο του Durkheim λειτουργεί κριτικά απέναντι στις αυθορμησιακές παιδαγωγικές προσεγγίσεις, οι οποίες εκλαμβάνουν την εκπαίδευση ως αυθόρμητη άνθηση των άδηλων δυνατοτήτων του παιδιού. Εμπνεόμενες από το έργο του Rousseau αλλά και σύγχρονους ελευθεριακούς παιδαγωγούς οι συγκεκριμένες προσεγγίσεις εστιάζουν αποκλειστικά στο φυσικό δυναμικό του κάθε παιδιού και στην πλήρη εκδίπλωσή του. Από την πλευρά του ο Durkheim μας δείχνει πως η εκπαίδευση είναι μια κατεξοχήν κοινωνική διαδικασία. Σκοπός της δεν είναι αποκλειστικά η ατομική ανάπτυξη, αλλά και η κοινωνικοποίηση, η διαμόρφωση δηλαδή ενός κοινωνικού υποκειμένου που φέρει ένα κοινό με τους άλλους σύστημα αξιών, πεποιθήσεων, συναισθημάτων και πρακτικών.

Βεβαίως, δεν έχουν λείψει και οι σημαντικές κριτικές στο έργο του Durkheim. Η σημαντικότερη ίσως κριτική αφορά την υποτίμηση των διαφοροποιήσεων και των συγκρούσεων εντός της κοινωνίας. Ο Durkheim δεν θεωρεί τις συγκρούσεις ως θεμελιώδες στοιχείο της κοινωνικής συγκρότησης, αλλά μάλλον ως ένδειξη μιας ανομικής, παθολογικής κατάστασης. Έτσι, η εκπαίδευση εμφανίζεται να εξυπηρετεί τις ανάγκες συνολικά του κοινωνικού οργανισμού. Ωστόσο, η κοινωνιολογική ανάλυση και έρευνα έχει δείξει πως η εκπαίδευση επιχειρεί να μεταδώσει τα ιδανικά ορισμένων μόνο κοινωνικών ομάδων και όχι όλων. Τα παιδιά που ανήκουν σε αυτές τις ομάδες έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες ακαδημαϊκής επιτυχίας. Μάλιστα, επειδή οι κοινωνικές ομάδες που επιβάλλουν τα ιδεώδη τους στην εκπαίδευση είναι οι κυρίαρχες κοινωνικά ομάδες, η εκπαίδευση συμβάλλει στην αναπαραγωγή της κοινωνικής ιεραρχίας και της κοινωνικής ανισότητας.

Βιβλιογραφία:

- Durkheim, Em. (1978), *Οι κανόνες της κοινωνιολογικής μεθόδου*, μτφ. Λ.Μ. Μουσούρου, εκδ. Gutenberg, Αθήνα
- Durkheim, Em. (2012), *Εκπαίδευση και Κοινωνιολογία*, μτφ. Εφ. Στασινοπούλου, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα.
- Durkheim, Em. (2014), *Η εξέλιξη της παιδαγωγικής σκέψης*, μτφ. Ηλ. Αθανασιάδης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
- Durkheim, Em. (2017), *Ηθική και Εκπαίδευση*, μτφ. Εφ. Στασινοπούλου, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα.